

"AZƏRBAYCAN KİTABI" BIBLIOQRAFİK GÖSTƏRİCİLƏRİNDƏ TEATRŞÜNASLIQ ƏDƏBİYYATININ ƏKSİ

İncəsənətin bibliografyası kursunun ən müstəqil qollarından birini də teatr və teatrşünaslıq bibliografyası təşkil edir. Ona görə də həmin bölmənin bibliografik göstəricidə necə əks edildiyini işıqlandıran yazının elmi və təcürbi əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan kitabının zəngin tarixini qoruyub saxlamaq, onu toplayıb professional və qeyri professional oxuculara çatdırmaq sahəsində böyük və şərəfli bir hadisə "Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəricisinin toplanıb tərtib edilməsi hadisəsi idi. Ümumiyyətlə bibliografik göstəricilərin rolu və əhəmiyyəti bəzən yetərincə dərk edilməsə də, onların çox mühüm bir vasitə olması inkar edilməzdir. Biblioqrafik göstəricilərin tərtib edilib çap olunması müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssisləri üçün lazımlı və vacibdir. Teatrşünaslıq elminin inkişafı və sahənin mütəxəssislərinin bibliografik informasiya təminatı nöqtəyi nəzərindən "Azərbaycan kitabı" adlı bibliografik göstəricilərin təhlili maraqlıdır.

Məlum olduğu kimi "Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəriciləri Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi kollegiyasının qərarı ilə çap olunmuş, Azərbaycan SSR Kitab Palatasının işçi heyəti tərəfindən tərtib edilmişdir. Kitabın 3 cildəndən ibarət olması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin I cild və II cildin I kitabı tərtib edilib nəşr edildikdən sonra bu iş yarımçıq qalmış və əfsuslar olsun ki, bu qədər böyük və olduqca maraqlı bir iş sona çatdırılıb davam etdirilməmişdir.

Lakin buna baxmayaraq azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərini toplayıb bir kitabda cəmləşdirib cəmiyyətə çatdırmaq qədər böyük bir missiya həyata keçirilmişdir. Çap mədəniyyətinin güzgüsü olan belə bir vəsaitin dərc olunması məsələsi o dövrün elmi işçilərini və ziyalıları çoxdan düşündürürdü.

I cildə 1920-ci ilədək nəşr olunan azərbaycanlı müəlliflərin kitabları, II və III cildə isə keçmiş Sovet hakimiyyəti illərində buraxılan kitablar daxil edilməli idi.

I cild 1780-1920-ci illəri əhatə edir. Bu cildin toplanıb araya-ərsəyə gətirilməsində M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxa-

nasının keçmiş əməkdaşı Ə.Y.Əliyevin əməyi mütləq qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan kitabının I cildi 1963-cü ildə işıq üzü görmüşdür. II cildin I kitabı isə 1982-ci ildə nəşr olunmuşdur. II cildin I kitabında humanitar profilli ədəbiyyatın bibliografik təsviri verildiyindən teatrşünaslıq ədəbiyyatının təhlili mümkün oldu.

Araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, "Azərbaycan kitabı" adlı bibliografik göstərici ilk dəfə 1951-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu göstəriciyə 1940-1950-ci illərdə nəşr olunmuş kitablar daxil edilmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, II cild 1920-1940-cı illəri əhatə edirsə və 1982-ci ildə nəşr edilibsə, 1951-ci il "Azərbaycan kitabı"nın nəşri ondan 31 il əvvəl nəşr edildiyinə baxmayaraq onun ardı hesab edilir. Beləliklə Azərbaycan teatrşünaslığı həmin 3 nəşrdə də öz əksini tapdığından həmin göstəricilərin təhlili bu istiqamətdən mümkündür. Bu 3 göstəricinin sayəsində 1780-ci ildən 1950-ci ilədək olan dövrdə yəni 80 illik zaman dairəsində teatrşünaslıq ədəbiyyatı haqqında məlumat alırıq. Xronoloji prinsipi nəzərə alaraq 1951-ci il nəşrini ən sonda təhlil edəcəyik.

Bildiyimiz kimi, incəsənətin çox böyük və mühüm bir sahəsi olan teatr haqqında yazmaq, tədqiqat işləri aparmaq, elmi əsərlər işləmək teatrşünaslıq elminin inkişafına xidmət edir. Bu elmi-tədqiqatın məqsədi də Azərbaycan teatrşünaslığının bibliografik informasiya təminatı probleminin araşdırılmasıdır.

Azərbaycanda teatr yarandığı ilk illərdən bu sensasiyon xəbər demək olar ki, bütün Qafqazda mətbuat vasitəsilə yayıldı. Daha sonra teatr və teatrşünaslıq haqqında əsərlər yazılmağa və bu elm sahəsi sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu da sahənin bibliografik informasiya təminatı sisteminin yaradılmasını obyektiv zərurətə çevirdi.

I cildin müqəddiməsində Ə.Mirəhmədov yazır: "XIX əsrin 2-ci yarısı Azərbaycanda yeni mədəni yüksəliş mərhələsi kimi tanınmaqdadır. Realizm ədəbi məktəbinin formalaşması inkişaf etməsi, M.F.Axundovun qızgın, çoxcəhətli fəaliyyəti, qarşılıqlı mədəni əlaqələrin genişlənməsi, milli teatr və dövrü mətbuatın yaranması, qabaqcıl ziyalılardan ibarət yeni gənclərin yetişməsi kimi mühüm hadisələrlə səciyyələnən bu dövr, doğrudan da ictimai, mədəni canlanma dövrü idi. Lakin həmin canlanma mədəniyyətin bütün sahələrində eyni ölçüdə deyildi. Kitab mədəniyyəti buna misal ola bilər" (1,s.31).

Milli teatr yaranandan bir necə il sonra milli mətbuat yarandı. Mətbuat da, teatr da eyni hədəfə vururdu. Hər ikisi də xalqımızın milli mədəni inkişafına xidmət edirdi. 1873-cü ildə oynanılan ilk tamaşa

haqqında o zaman Tiflisdə çıxan "Kafkaz" qəzetində bir müxbir məlumatında informasiya verilir.(3)

"Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəricisinin birinci cildi 1780-1920-ci ilədək olan ədəbiyyatı əks etdirdiyinə görə bu göstəricinin daxilində sırf teatrşünaslığa aid ədəbiyyat öz əksini çox az tapa bilərdi. Çünki bu sahə bir elm sahəsi kimi hələ çox gənc idi və bu sahə üzrə heç bir elmi əsər yazılmamışdı. Bu bərdə və o dövr üçün çox əlamətdar bir hadisə haqqında ən çox dövrü mətbuatda məlumat verilir.

"Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəricisində (1-ci cild) teatrşünaslıq haqqında ilk məlumata N.Nərimanovun Gəncədə teatr bərəsinədə dediyi sözü" adı ilə verilmiş, Bakıda Quberniya idarəsi mətbəəsi tərəfindən dərc edilmiş, 1899-cu ildə işıq üzü görmüş kitabı ilə rastlaşırıq. Bu kitabca M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın Azərbaycan ədəbiyyatının arxivi şöbəsinin mikrofilm bölməsində mühafizə olunur. Kitab əski əlifba ilə yazılmışdır, Azərbaycan və rus dillərindədir.

N.Nərimanov yazır: "Bu günkü teatrın iki nəfi var: onlar budur ki, necə ki, qabaqda zikr olundu, zindəganlığımızda olan qüsüratı göstərən misal: "Hacı Qara" hansını ki, bu gün oynuyacaqlar bir xəsis və tamahkar şəxsdir ki, puldan ötrü adını bədnam edir..."

Teatrımızın ikinci mənfəti budur ki, bundan yığılan pul xərc olunacaqdır bu il müsəlman uşaqları üçün bir məktəb binası qoymağa. Məlum ola ki, hərəcənd bir zaman dünyəvi elmlər müsəlmanlar arasında intişar tapmış idisə də, amma sonradan bir neçə səbəblərə görə elmləri əlimizdən çıxarıb yavaş-yavaş insanın ruhunu və bədəninə salamat saxlayan şeylərdən iraq düşüb indi zəlalətdə bulunuruq."

1-ci cildin köməkçi aparatına nəzər salsaq görürük ki, incəsənət bölməsində 5 təsvir verilmişdir. (135, 889, 904, 1268, 1284) Bu təsvirlərdən yalnız biri teatrşünaslığa uyğun gəlir(1268). Bu da "Qafqazda 1-ci növvühur "Evliyə subay" operettasından ötrü hazırlanmış tağanaqlar (plastinkalar) Birinci məclis. Bakı, Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsi. 32 səh." kitabının təsviridir. Təsvirdə il göstərilməmişdir. Lakin göstəricinin xronoloji düzülüşünü nəzərə alsaq 1919-cu illərin kitabı olduğu ortaya çıxır. (Deməli N.Nərimanovun Gəncədə söylədiyi nitqi bərədə nəşr olunmuş kitabı bu təsviri verilən kitabdan əvvəl nəşr olunmuşdur. Buradan da belə nəticəyə gəlinir ki, teatr yaranandan 26 il sonra göstəricidə öz əksini tapan kitablardan ilk kitab N.Nərimanovundur.)Lakin bu kitab bibliografik göstəricinin köməkçi aparatında ictimai-siyasi məsələlər bölməsində verilmişdir (229).

1-ci cildə nəzər yetirsək görürük ki, köməkçi aparatda pyeslər bölməsində 114 pyes verilmişdir. Bu pyeslərin icərisində bəzi təsvirlər

var ki, onlar 2-ci cildə və 1951-ci il nəşrində incəsənət bölməsində verilmişdir. Məsələn:

374. Ayvazov Həsən Səbri. "Nədən bu hala qaldıq" Teatr. Mühərriri və nəşiri Həsən Səbri Ayvazov. Alupka-Kırım, Bakı, "Kaspi" və "Fyuzat" mətbəəsi, 1907. 78 səh.

391. Namiq Kamal Bəy. "Vətən və yaxud Silistrə" 4 pərdədə teatr. Türki-Azərbaycana nəql və tərcümə edibdir Gəncə gimnaziyasının türk dili müəllimi: Mirzə Məhəmməd Axundov. Nəşiri:Muxtar Qazızadə. Gəncə, Hacı Həsənzadə mətbəəsi, 1907. 71 səh.

407. Haqverdiyev Əbdürrəhim Bəy. "Millət dostları" Bir məclisli xırda milli teatr. Tiflis, "Qeyrət" şirkətinin mətbəəsi, 1907. 22səh.

642. Kazimovski Ağa Mirmahmud. "Daşım-daşım" Məzhəkə, bir pərdədə. Əsər: Bakı müsəlman səhnəsinin artisti Ağa Mirmahmud Kazimov (Kazimovski) Nəşirləri:Mirmahmud Kazimov və Məhəmmədrza Əliyev. Badikubə, Mirbabayevin "Tülü" mətbəəsi, 1911. və s. Təsvirlər köməkçi aparatda pyeslər bölməsində verilmişdir.

Lakin 2-ci cildə bu cür təsvirlər məsələn: (6797. Anzor. 4 pərdəli drama. Rustaveli teatrosu muzeyinin nəşriyyatı, 1939. 14s.) incəsənət bölməsində verilmişdir.

Əgər bunu nəzərə alsaq belə çıxır ki, 1-ci cildə təxminən 37 adda bu cür təsvir verilmişdir.

Kitabın 2-ci cildinin əhatə etdiyi dövr elə bir dövr idi ki, artıq teatr daha dinamik inkişaf edirdi. Möhtəşəm teatr binaları artıq daha professional tamaşalarla öz seyiricilərini sevindirirdi. 1920-1940-cı illər sovet ideologiyasının hökmranlıq etdiyi bir dövr olduğu üçün teatr da ideologiyanın bir əsgəri idi. Bu dövrdə əsasən kolxoz quruculuğundan, fəhlə və kəndli həyatından bəhs edən mövzularda tamaşalar qoyulurdu.

"Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəricisinin 2-ci cildinin 1-ci kitabında sırf teatrşünaslıq haqqında olan ədəbiyyat incəsənət bölməsində verilmişdir. Bu göstəricidə 1920-ci ildən 1940-cı ilədək teatr sahəsi üzrə təxminən 40 adda kitabın bibliografik təsviri verilmişdir. Məsələn:

6792. Abbas Mirzə Şərifzadə. 20 illik aktyorluq fəaliyyəti münasibəti ilə. B., 1928. 40 s.

6794. Azərbaycan SŞC xalq artisti Mirzə Ağa Əliyevin səhnə fəaliyyətinin 35 illik yubileyi. (1901-1936). 1936.

6795. Azərbaycan türk teatrosunun müxtəsər tarixçəsi. 1873-1923. Türk səhnəsinin 50 illik yubileyi komissiyonu tərəfindən tərtib edilmişdir. "Maarif və mədəniyyət" məcmuəsinə əlavədir. B., 1923.

6799. Bədii-siyasi şura (Teatrolar yanında siyasi- bədii şuralar haqqında nizamnamə). B., 15s.

"Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəricisinin 1951-ci il nəşrində, qeyd etdiyimiz kimi 1940-1950-ci illərdə nəşr olunan kitablar daxil edilmişdir. Bu göstəricidə də sahələr bölmələrlə verilmişdir. Göstərici 31 bölmədən ibarətdir. O cümlədən incəsənət bölməsi də daxil olmaqla.

İncəsənət bölməsində 25 kitabın təsviri öz əksini tapır. Bunlardan 16-sı sırf teatrşünaslığa aid ədəbiyyatdır. Onlardan bir neçəsini nəzərinizə çatdırmaq:

1. "Vaqif" (Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında 300-cü dəfə tamaşaya qoyulması münasibətilə) Bakı. Azərbaycan SSR Teatr Cəmiyyəti nəşri. 1947. 32 s.

2. Qrossman, A. Və Qoldberq, A. "Timur və onun komandası" 3 pərdəli 6 şəkilli pyesa. (A. Qaydarın romanı üzrə). Bakı, 1941.

3. Ziya K. Səhnə dili haqqında. Bakı. Azərb. SSR EA Nəşriyyatı. 1947. 80 səh.

4. Məmmədov, M. Mirzəgə Əliyev. Red-ru: P. Ələkbərli. (Azərb. SSR XMK Siyasi Maarif İşləri və Yaşlılar Məktəb idarəsi) Bakı. Azərənəşr. 1942. 53 səh.

5. Məmmədov, C. Adil İskəndərov. Red-ru: R. Şahvələd. Bakı. Azərənəşr. 1949. 38 səh.

Teatr bəşəriyyətin ictimai bir hadisəsi kimi həmişə cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Teatr siyasət, teatr komediya, teatr faciə, teatr tariximiz. Teatr bizi bizə səhnədən göstərən bir məbəddir. Bu baxımdan "Azərbaycan kitabı" bibliografik göstəricilərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu bibliografik göstəricilər Azərbaycan teatrşünaslığının bibliografik informasiya təminatında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT:

1. *Azərbaycan kitabı: Bibliografiya (1780-1920) 3 cildə: C. I / Tərt. ed.: Ə. Əliyev; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası. – B., 1963. – 220 s.*

2. *Azərbaycan kitabı: Bibliografik göstərici 3 cildə: C. 2. 1-ci kitab (1920-1940) / Tərt. ed.: V. Mirzəyeva, M. Ə. Zabalova, N. A. İsmayılova; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası. – B.: Yazıcı, 1982. – 744 s.*

3. *Cəfərov C. Azərbaycan teatrı (1873-1973). – B.: Azərənəşr, 315 s.*

4. *Əliyev Z. H. Azərbaycan bibliografiyasının tarixi (1920-1970). – B., 1978. – 78 s.*

5. *Əliyev Z. H. Müasir dövrdə Azərbaycanda elmi-tədqiqat işləri və mütəxəssislərin bibliografik təminatının əsas istiqamətləri // Azər-*

baycanda elmi-işçilərə kitabxana bibliografiya xidməti: Tematik məcmuə; ADU. B., 1985: S. 19-55.

6. *Əliyev Z. H. Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti. – B., 2001-143 s.*

Джафарова Мехрибан

ОТРАЖЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕАТРОВЕДЕНИЮ В БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАТЕЛЯХ «АЗЕРБАЙДЖАН КИТАБЫ»

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются вопросы отражения материалов о театроведении в I томе и 1-ой книге второго тома «Азербайджан книги». Таким образом определяется роль этих изданий в библиографическом обеспечении потребителей в данной области.